

W murach średniowiecznej Ławy (długość trasy: około 1km)

Zanim wyruszymy na wędrowkę, która będzie raczej spacerem po mieście, konieczne jest kilka zdań wprowadzenia.

Ława została lokowana na tzw. prawie chełmińskim. Było to zmodyfikowane prawo niemieckie miasta Magdeburg, które – po zastosowaniu w lokacji Torunia i Chełmna – rozpowszechniło się bardzo w trakcie kolonizacji krzyżackiej na ziemiach staropruskich.

Ława powstała w pierwszym okresie kolonizacji krzyżackiej. Jak większość miast zakonnych, powstałych w tym okresie, zbudowano ją w miejscu o naturalnych walorach obronnych.

Miasto średniowieczne nie rosło jak babka drożdżowa. Od momentu lokacji do powstania głównych elementów zabudowy, a także murów miejskich, mijało zwykle kilkadziesiąt lat. Na początku miasto składało się najczęściej z przestrzeni otoczonej wałem ziemnym, palisadami i fosami, podzielonej według określonych miar. Domy budowano drewniane i wyłącznie od zamożności mieszczan i hojności fundatorów zależało, czy w miarę szybko zamieniano je na zabudowę murowaną.

Miasta w Państwie Zakonnym otrzymywały ceglane mury obronne stosunkowo szybciej niż miasta polskie. Wynikało to z tego, że każda lokacja była wzmocnieniem administracji krzyżackiej na podbitych ziemiach. Ze względów czysto militarnych miasta otaczano ceglany murami obronnymi, fundowanymi częściowo przez komturów i wielkiego mistrza.

Za fundatora obwarowań ławskich uważa się komtura dzierzgońskiego, Heinricha von Schrottenthal, który w roku 1328 dokonał aktu fundacji dla Ławy. Data ta nie oznacza terminu zakończenia budowy. Może równie dobrze stanowić jej początek i jest to nawet bardziej prawdopodobne. Koszty budowy obwarowań miejskich były bardzo wysokie i nigdy tak nie było, że jak raz zaczęły się prace murarskie, to trwały bez przerwy aż do zakończenia robót.

Jako pierwsze budowano zwykle bramy miejskie. Ich lokalizacja w umocnieniach miejskich wiązała się przede wszystkim z organizacją tranzytowego ruchu drogowego na zewnątrz miasta i siecią ulic, która organizowała komunikację wewnętrzną.

Prawo chełmińskie określało zasady rozplanowania miasta i miary, którymi należało się posługiwać. Podstawowymi jednostkami miary prawa chełmińskiego, używanymi przy wytyczaniu powierzchni miasta, były: jako jednostki długości: pręt - 4,5m, sznur – 45m (10 prętów); jako jednostki powierzchni: wężysko – 0,2ha (1 sznur kwadratowy). Do pomiaru działek ziemi jako miary używano najczęściej morgi – 0,6ha (3 wężyska) albo łana – 18ha (30 móg).

Zabudowa miasta formowała się stopniowo. Osiami rozwoju przestrzeni miejskiej był rynek i ulice, prowadzące od rynku do bram. W przypadku Ławy były to dwie ulice. Ponadto elementem stałym, ważnym ze względów militarnych, była ulica okrężna, biegnąca wzdłuż murów obwodowych. W tak podzielonej przestrzeni powstawały parcele, zgrupowane w bloki, oddzielone od siebie uliczkami gospodarczymi i zaułkami, tzw. *Gasse*. Były trzy kategorie parceli miejskich: pełne, tzw. *Ganzerben*, połówki, tzw. *Halberben* i kramy, tzw. *Erker* albo *Buden*, potem nazywane także ćwiartkami czyli *Viertelberben*. Parcele pełne znajdowały się w pierzejach przyrynkowych i ulicach prowadzących do bram. Działki te należały do najbogatszych mieszczan. Ubożsi właściciele *Halb-* i *Viertelberben* zajmowali parcele przy tak zwanych ulicach zapleczych (*Hinterstrasse*) i w zaułkach (*Gasse*). Mogli oni posiadać maksymalnie 0,5 łana ziemi i nie mieli prawa do ogrodów miejskich.

Na rynku zwykle stał ratusz, a w jednym z narożnych bloków zewnętrznych – kościół. Mury obronne w partiach dolnych budowano najczęściej z kamieni, wyżej zaś z cegieł. W linii murów znajdowały się baszty otwarte do wewnątrz miasta, zwane łupinowymi, które

były miejscami skoncentrowanej obrony na wypadek najazdu czy oblężenia. U schyłku średniowiecza baszty te zabudowywano od strony miasta i przykrywano dachami. Z czasem zamieniano je na domy mieszkalne.

Aby wejść w mury miasta, należało przekroczyć jedną z jego bram. Iława posiadała dwie główne bramy: Lubawską, zwaną też Polską - od strony dzisiejszej ul. Niepodległości oraz Prabucką - od strony zabudowań dzisiejszej ul. Mierosławskiego. Funkcjonowały także w Iławie co najmniej dwie furty, czyli bramy o mniejszym znaczeniu dla ruchu tranzytowego, ale ważne dla rozwoju funkcji miejskich rozwijających się poza murami przedmieść.

Chcąc przekroczyć bramę miejską, należało wpieryw przejść przez most nad fosą. Do dnia dzisiejszego w Iławie zachował się jedynie fragment fosy wschodniej. Dalszy jej przebieg został zasypany w czasach nowożytnych, kiedy miasto nie posiadało już murów obronnych i rozwijało się przestrzennie wzdłuż dzisiejszej ul. Dąbrowskiego, kiedyś *Saalfelder Weg* czyli Drogi Zalewskiej.

Fosa znajdowała się również od strony południowej, czyli od strony Małego Jezioraka, tuż poniżej muru okalającego bryłę kościoła, w miejscu placu przed przychodnią lekarską. Była to najprawdopodobniej tzw. sucha fosa.

Od strony północno-zachodniej, wzdłuż biegu dzisiejszej ul. Konstytucji 3 Maja, także przebiegała fosa, ale jej przebieg nie jest szczegółowo znany.

Spacer wewnątrz murów średniowiecznej Iławy rozpoczniemy od strony Bramy Lubawskiej, z dzisiejszej ul. Niepodległości. Ulica ta miała w przeszłości wiele nazw, ale za pierwszą możemy chyba uznać *Löbauer Weg* czyli Droga Lubawska. Od XIX wieku nazywała się *Kaiserstrasse*, ulica Cesarska, a przed II wojną przemianowano ją na *Karl-Freyburgerstrasse*, na pamiątkę śmierci lokalnego aktywisty faszystowskiego.

Kiedy znajdziemy się na wysokości ratusza, możemy sobie wyobrazić, że oto zbliżamy się do Bramy Lubawskiej. Najpierw musimy pokonać most nad fosą. Z inwentarza szesnastowiecznego znamy długość tego mostu – 53 stopy czyli około 16m. Zapewne nie był to już wtedy średniowieczny most zwodzony, ale długość pierwotnego była zapewne zbliżona.

Tak oto, mijając ratusz, dotrzemy do miejsca, gdzie wznosiła się Brama Lubawska. Nie znamy opisu tej bramy, z inwentarzy wiadomo jedynie, że jeszcze w XVIII wieku była naprawiana. Mijając budynek mieszkalny po lewej stronie możemy uznać, że przekroczyliśmy łuk bramny i weszliśmy w obręb murów miejskich Iławy.

W prawo biegnie osiedlowa jezdnia ul. Skargi. Mniej więcej tą trasą biegła średniowieczna *Nördliche Hinterstrasse* czyli ulica Zaplecza Północna. Tuż za bramą w lewo, tam gdzie dziś biegnie ul. Kościelna, znajdowała się ulica nazywana *Am Schlossplatz*, czyli Przy Placu Zamkowym, zwana też *Pfarrerstrasse* czyli ulica Plebańska.

Idąc od bramy prosto, mijamy linie zabudowy *Löbauerstrasse* czyli ulicy Lubawskiej. Znajdowała się tu tylko jedna pełna parcela zabudowana frontową kamienicą, z prawej strony, tuż za wlotem *Nördliche Hinterstrasse*.

Dochodzimy do rynku czyli do dzisiejszego Placu Bandurskiego. Na środku stał ratusz otoczony kramami. Spłonął on w 1706r., a wraz z nim wszystkie akta miejskie. W Iławie nowy ratusz zbudowano dopiero w 1912r., to ten sam, sprzed którego wyruszyliśmy na spacer.

Fronty budynków w liniach zabudowy przyrynkowej posiadały podcienia. Domy były drewniane. Taki typ budynku charakterystyczny był na terenie Pomezanii do przełomu XVIII/XIX wieków, a w etnografii uznaje się go za przewodni dla kultury materialnej Powiśla czyli krainy historyczno-kulturowej, na wschodnim skraju której położona jest Iława.

W prawo od rynku biegła dość szeroka *Plapperstrasse* czyli ulica Gaduły. Z nazwą tą wiąże się podanie miejscowe o pewnej bardzo gadatliwej dziewczynie.

Ulica ta zaczynała się mniej więcej w miejscu, gdzie stoi kiosk „Ruchu”, między blokami ul. Niepodległości 12 i 14, ciągnęła się wzdłuż osiedlowego boiska sportowego i dalej prosto obok bloku ul. Skargi 3.

W lewo od *Plapperstrasse* odchodziła ulica, która była kontynuacją *Nördliche Hinterstrasse*. W czasach nowożytnych nazywano ją *Magazinstrasse* czyli ulica Magazynowa. Cały blok zabudowań na zapleczu pierzei północnej rynku w średniowieczu musiał być kompleksem spichrzów, bowiem mianem *Magazinstrasse* nazywano również ulicę równoległą do *Plapperstrasse*, wychodzącą z rynku z jego północno-zachodniego narożnika. Ulica ta biegła wzdłuż zachodniego szczytu budynku ul. Niepodległości 14 i wzdłuż szczytu rozebranych jakiś czas temu zabudowań kotłowni osiedlowej. Za budynkiem kotłowni łączyła się ze wspomnianą już, obwodowo biegnącą częścią *Magazinstrasse*. Ulica ta biegła dalej na zachód do skrzyżowania z inną ulicą, wychodzącą z rynku w kierunku zachodnim, wzdłuż frontu dzisiejszego budynku ul. Niepodległości 14 i zachodniego szczytu budynku ul. Mierosławskiego 4. Od skrzyżowania z nią ulica wzdłuż murów miejskich nazywała się *Westliche Hinterstrasse* czyli Zaplecza Zachodnia. W czasach nowożytnych, kiedy mury miejskie rozebrano, wspomnianą ulicę biegnącą w kierunku zachodnim, nazwano *Neue Strasse* czyli ulica Nowa. Łączyła ona miasto z drogą na obrzeżu fosi zachodniej, która biegła mniej więcej po linii dzisiejszej ul. Konstytucji 3 Maja. Od czasów nowożytnych nazywano ją *Lindenstrasse* czyli ulica Lipowa.

Zanim powstało to połączenie, w murach miejskich istniały jeszcze wspomniane już dwie furty. Jedną z nich była tzw. *Wasser Thor* czyli Brama Wodna. Blok spichlerzy na zapleczu północnej linii zabudowy (dzisiejszy blok ul. Niepodległości 14) rozcinała ulica, która łączyła się z obwodowo biegnącą częścią *Magazinstrasse* i wyprowadzała ruch z miasta w kierunku zatoki przy wyjściu Iławki z Jezioraka. Ulica ta nazywała się *Wasserstrasse* czyli ulica Wodna i prowadziła na zewnątrz murów przez Bramę Wodną. W okolicy tej bramy od czasów nowożytnych znajdował się areszt miejski, przeniesiony z rozebranej Bramy Prabuckiej.

Brama Wodna istniała zapewne już w późnym średniowieczu i łączyła miasto z rybackim przedmieściem *Fischerei*, na dzisiejszym cyplu zwanym popularnie Czaplą, od nazwy nieistniejącej już, popularnej w latach 80. XX wieku restauracji.

Powróćmy na rynek. Idąc wzdłuż zachodniej linii zabudowy, czyli wzdłuż budynku mieszczącego sklepy z oświetleniem i obuwiem, dochodzimy do jego krańca. W prawo odbijała w średniowieczu ulica, którą w czasach nowożytnych nazwano *Riesenburgstrasse* czyli ulica Prabucka. Prowadziła ona do *Riesenburg Thor* czyli Bramy Prabuckiej. Brama ta znajdowała się w górnej partii schodów prowadzących dzisiaj z placu do ul. Konstytucji 3 Maja. Z opisu inwentarskiego wynika, że miała 15 stóp szerokości i 18 stóp długości.

Ulicę Prabucką tuż przed bramą miejską przecinała, biegnąca wzdłuż murów, wspomniana już *Westliche Hinterstrasse*. Kiedy pójdziemy w lewo tuż poniżej budynku ul. Mierosławskiego 8, przemierzać będziemy końcowy odcinek ulicy Zaplecza Zachodniej. Skręcając w lewo, dojdziemy do budynku. Ul. Mierosławskiego 1. Będzie to miejsce, gdzie kończyła się dawna *Rosenstrasse* czyli ulica Różana, wychodząca z południowo-zachodniego narożnika rynku. Od skrzyżowania z ulicą Różaną ulica wzdłuż murów miejskich nazywała się *Südliche Hinterstrasse* czyli Zaplecza Południowa.

Zabudowa południowego bloku przyrynkowego różniła się znacznie od trzech pozostałych. Połowa tego bloku, bliższa kościołowi, stanowiła jedną wielką parcelę. Od reszty zabudowy oddzielała ją ulica, która w XIX wieku nazywała się *Kasernenstrasse* czyli ulica Koszarowa. Biegła ona od rynku między dzisiejszymi budynkami ul. Bandurskiego 4 i ul. Mierosławskiego 1 i dalej do tzw. *Not Thor* czyli Bramy Zapasowej, drugiej ze wspomnianych furt w murach miejskich. Przez furtę tę ulica prowadziła w rejon średniowiecznej suchej fosi południowej, w sąsiedztwo budynku dzisiejszej przychodni

lekarskiej, który w XIX wieku mieścił stajnie kawalerzystów, zajmujących koszary w miejscu dzisiejszej średniej szkoły mechanicznej.

Mniej więcej między dzisiejszym terenem kościelnym a blokiem ul. Bandurskiego 4 biegła kiedyś wspomniana już *Pfarrerstrasse* czyli ulica Plebańska, która dochodziła do południowej linii murów miejskich i zamykała bieg Zapleczonej Południowej. Od strony rynku, u wylotu *Pfarrerstrasse*, po prawej stronie znajdował dwór prokuratorów krzyżackich. Po jego rozbiórce w XVII wieku pozostał plac, który do II wojny nazywano *Schlossplatz* czyli Plac Zamkowy. Obecnie jest to teren parkingu poniżej plebanii Ojców Oblatów, część trawnika na zapleczu budynku ul. Bandurskiego 1 i teren w kierunku pozostałości wschodniej fosy, do linii muru okalającego kościół.

I tak oto doszliśmy do wspomniałej pamiątki średniowiecznej Ławy. Kościół Przemienienia Pańskiego jest jedynym reliktem XIV-wiecznej zabudowy miasta. Bryła jego ulegała różnym zmianom na skutek pożarów i przebudowy, ale ciągle jest imponującym i pięknym dziełem architektonicznym. Przyjmuje się powszechnie, że kościół powstał w pierwszej ćwierci XIV wieku. Ze względu na swoją strategiczną lokalizację w linii murów miejskich, wieża kościelna pełniła funkcję militarno-obronną. Do bryły świątyni od zachodu i częściowo od północy przylegały tereny, które w dokumentach określano jako *Widem*, obszar ogrodów i zabudowań gospodarczych należących do plebanii. Do północnej ściany nawy kościoła przylegał cmentarz. Między cmentarzem a wschodnią linią murów miejskich znajdowała się szkoła przykościelna, wciśnięta między skrzydła zabudowań wspomnianego już dworu prokuratorów krzyżackich. Według pewnej hipotezy dwór miał połączenie krużgankowe z wieżą kościelną, o czym może świadczyć zachowane do dziś wejście do wieży, znajdujące się na wysokości około 3m.

Od kościoła mamy tylko kilka kroków w rejon dawnej Bramy Lubawskiej, gdzie zamyka się linia naszej trasy spacerowej. Warto jednak zrobić małe odstępstwo i na zakończenie spaceru, od kościoła skręcić w prawo, a potem zejść do zachowanej wschodniej fosy miejskiej, która pełni dziś rolę parku. Można tu usiąść ławce, by odpocząć i podzielić się wrażeniami.